

**OILA VA OILAVIY MUNOSABATLAR SHAKLLANISHINING
PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**

Aslonova Zamira Nasirovna

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

***Annotasiya:** Maqolada bugungi kunda jamiyatimizda kata etibor qaratilayotgan oilaviy munosabatlariga taraqqiyot va globallashuvning tasiri masalalari haqida ilmiy pedagogik va psixologik xususiyatlari haqida fikr mulohazalar yuritilgin.*

***Kalit soʻzlar:** qadriyatlar, oila, nikoh, gender munosabatlar, sha'ni, qadr-qimmat, tenglik, tarbiyaviy munosabatlar, ta'lim, tarbiya, urug', patriarxal, monogam*

Oila va nikoh masalalari uzoq asrlardan buyon jamiyatning eng ilg'or kishilari, olimlar, allomalar, donishmandlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Sharqning buyuk allomalari Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Kaykovus, Xotam Ibn Toy, Alisher Navoiy, Rizouddin Ibn Faxriddin, Muqimiy, Uvaysiy, Nodira, Abdulla Avloniy kabi ko'plab olim va shoirlar bu masalalar yuzasidan o'zlarining durdona fikrlarini qoldirib ketganlar. Ular hozirgi zamon fani uchun ham katta ijtimoiy va mafkuraviy ahamiyatga egadir.

O'tmish mutaffakkirlari shaxs tarbiyasi va kamolotida oilaning, oilaviy tarbiyaning rolini yuqori qo'yishgan, ayniqsa, shaxsning aqliy va axloqiy kamolotida oilaning o'rni, ota-ona va yaqin kishilarning yo'naltiruvchi va tarbiyalovchi vazifalariga alohida e'tibor berilgan.

Oilaviy munosabatlar va bu sohaga oid qarashlar tizimida sharq mutaffakirlaridan biri, Evropa xalqlari ham qomusiy bilimdonligini tan olgan alloma *Abu Ali Ibn Sino* alohida o'rin tutadi. *Ibn Sinoning* pedagogik va

psixologik qarashlari ijtimoiy asosda qurilgan bo'lib, u bola tarbiyasida umuminsoniy tamoyilning qo'llanilishini yoqlab chiqqan va tarbiyachi ota-onalarga bolani qattiq jazodan ko'ra, shaxsiy ibrat orqali tarbiyalash ma'qulligini uqtirgan.

Axloqiy tarbiya masalalarida alloma oilaning o'rnini alohida ta'kidlagan. Oila va oilaviy munosabatlar masalasi uning «Tadbiri manzil» asarida alohida o'ziga xos tarzda bayon etilgan.

Oilaviy munosabatlarning turli tomonlarini yoritarkan, Ibn Sino, avvalom bor oila boshlig'i oldiga qator talablarni qo'yadi. «Oila boshlig'i, - ham nazariy, ham amaliy jihatdan oilada tarbiya masalalarini mukammal o'zlashtirmog'i lozim». Agar oila boshlig'i tajribasiz bo'lsa, u o'z a'zolarini yaxshi tarbiyalay olmaydi, oxir oqibat u yaxshi ijobiy natijalarga erisha olmaydi, yomon tarbiya nafaqat ushbu oila, balki qo'shnilarga, mahalla-ko'ygacha ham yomon ta'sir qilishi mumkin. Oiladagi bola tarbiyasi ota-onaning jamiyatda tutgan mavqeidan qat'iy nazar, ularning birlamchi vazifasidir, deb hisoblaydi Ibn Sino. Ota-ona davlat boshlig'imi yoki oddiy fuqaromi, baribir, u bola tarbiyasi borasida ma'suldir. Davlat boshliqlari, rahbarlar bola tarbiyasi xususida barchaga ibrat bo'lmoqlari lozim. Uning fikricha, tarbiyachi, ya'ni ota-ona «nafaqat so'z bilan, balki amalda ham bola ruhiyatiga ta'sir ko'rsatmog'i lozim».

XI asrning buyuk mutafakkiri Yusuf Xos Xojib o'zining «Qutadg'u bilig» kitobida va undan keyingi qator asarlarida o'zining hayotga oid qarashlarini bayon etadi.

Ma'lumki, Islom dinining muqaddas manbaalaridan bo'lmish Qur'on va Hadislarda ham odob-axloq, ayollarning turmushdagi o'rni va vazifalari, er va xotin o'rtasidagi munosabatlar, bolalar tarbiyasi, oila yuritish, nikoh va muhabbat masalalariga keng o'rin berilgan.

Keltirilgan namunalardan ko'rinadiki, demak diniy manbalarda ham oilaning muqaddas ekanligi, erkak va ayollarning oila oldidagi burch va mas'uliyatlari, ota-onaning bola va o'z navbatida farzandning ota-onasi oldidagi

vazifalari, erning xotiniga hurmat va e'zoz muqaddas qadriyatlar sifatida qaralgan ekan.

Ma'lumki, «Qobusnoma» tarbiya borasida shunchalik nodir asarlardan hisoblanadiki, uni mashhur hind masali «Kalila va Dimna», Nosir Xisravning «Saodatnoma», Axmad YUgnakiyning «Xibatul xaqoniq», Alisher Navoiyning «Mahbub ul qulub», «Vaqfiya» kabi asarlar qatorida ko'radilar. Undagi fikrlar va ko'rsatmalar ota-onalar uchun, ayniqsa o'smir va o'spirinlik yoshidagi yigit-qizlarni tarbiyalanishida muhim dasturdir.

Turmush madaniyati, odob-axloq, sevgi-muhabbat borasida o'ziga xos qaytarilmas fikrlar sohibi buyuk bobokalonimiz Alisher Navoiyning "Mahbub-ul-qulub" yoki "Qalblarning sevgisi" asarida Navoiy insonlarga qalbidagi eng kerakli o'gitlarini bayon etib, ularni turmushdagi, oilaviy hayotdagi turli hodisalar va vaziyatlardan chiqishga imkon beruvchi yaxshi fazilatlarni tarbiyalash masalalariga diqqatni qaratadi. Risolaning «Uylanish va xotinlar to'g'risida» bobida u uylanish va uning foydasi, oilaviy munosabatlar haqida durdona fikrlarni bayon etadi, Unda asosan insoniyat dunyosida mavjud bo'lgan 3 xil sevgining naqadar go'zal, tabiiy va insoniyat taraqqiyoti uchun zarurligini zikr qiladi.

Shunday qilib, antik davrning faylasuflari ham, ulardan keyingi o'rta asr, hattoki, yangi davrga kelib ham ko'plab tadqiqotchilar va allomalar oila institutiga alohida ahamiyat berib, o'z asarlarida ijtimoiy munosabatlarning tabiati va namoyon bo'lishini aynan oilaviy munosabatlarning xarakteridan qidirish lozimligi fikrini yoqlab keldilar. Shu kabi fikrni nemis faylasuflari *kant* va *Gege*lning mutloq g'oyaga aloqador asarlarida ham ko'rish mumkin. Ular avvalo "oila" va "nikoh" tushunchalari o'rtasida bevosita aloqa mavjudligini ta'kidlaydilar. SHu bois bo'lsa kerak, hanuzgacha shu ikki tushuncha ko'pincha sinonimlarday o'zrao bog'liqlikda ishlatiladi. Shunday bo'lsada, oilashunoslar bu ikki tushunchaning o'rtasida nafaqat farq borligini, balki ular aslida tarixan turli davrlarda paydo bo'lganligini ham isbot qila oldilar.

Masalan, rus olimi A.G. Xarchevning kitoblarida bu ikki tushunchani farqlovchi jihatlar aniq belgilangan. Xususan, uning talqinida "nikoh – erkak va

ayol o'rtasidagi tarixan o'zgaruvchan o'zaro munosabatlarni bildirib, shu orqali jamiyat ularning jinsiy hayotlarini tartibga soladi, o'zaro er-xotinlik munosabatlarini hamda farzandlari bilan shakllanadigan munosabatlarni, bu boradagi huquq va majburiyatlarni belgilaydi, yo'naltiradi". Oila esa nikohga nisbatan murakkabroq tabiatli munosabatlarni ifodalaydi, chunki u nafaqat er va xotinlarning o'zaro munosabatlarini, balki ularning farzandlari, qarindosh-urug'lar, ikkalalari uchun yaqin bo'lgan insonlar munosabatlarini ham qamrab oladi.

Oila va nikoh masalalariga tarixiy yondashuv shveysariyalik olim *I.Baxoven* (1815-1887) ishlarida, ayniqsa, uning "Onalik huquqi" kitobida yoritilgan. Undan tashqari, amerikalik tadqiqotchi *L.Morgan* (1818-1881)ning asarlarida ham oilaga nisbatan evolyutsion qarashlar bayon etilgan bo'lib, "Qadimgi jamiyat" kitobi buning yaqqol namunasi hisoblanadi. Bu asarlarda oila institutining bevosita jamiyat tarqqiyoti bilan bog'liqligi, jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning takomili oilaning mustahkamligiga bog'liq ekanligi g'oyasi o'z isbotini topgan. Bu o'zgarishlar tarix mobaynida turli jins vakillari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga bog'liq tarzda kechishi ham ta'kidlangan.

Bir qarashda yangicha tuyulgan monogam oiladagi o'zgarishlar XX asrning boshlaridayoq kuzatila boshlangan. Olimlarning ta'kidlashicha, oila institutining o'zi tabiati nuqtai nazaridan ancha konservativ, ya'ni o'zgarimas, turg'un tizim bo'lgani bois, jamiyat miqyosida ro'y beradigan o'zgarishlar oila doirasida taxminan 10-30-yillardan keyingina aks eta boshlaydi. Bundan tashqari, rus sotsiologi *S.Golodning* yozishicha, Yevropa xalqlari hayotida, oilaviy munosabatlarda kuzatiladigan barcha ijobiy jarayonlar monogam, patriarxal oilaning saqlanib qolingani sababli ro'y bergan bo'lsa, qolgan barcha salbiy holatlar aksincha, oilada ro'y berayotgan salbiy, yomon jarayonlardan kelib chiqadi. Bu kabi talqinlar tabiiyki, ko'plab tadqiqotchilarga oila va uning istiqbolini tushunishga, mazkur yo'nalishda jiddiy tadqiqotlar olib borishga xalaqit beradi.

Shunga qaramay, oila institutida kuzatilayotgan har qanday o'zgarishlari

odatda eng avvalo, ayolning – xotin-qizlarning jamiyat va oilada tutgan maqomlarining o‘zgarib borayotganligi, ular malakalarining oshib borayotganligi va kasb-hunar, lavozim pog‘onalarida erkaklardan qolishmaslikka intilayotganligi bilan izohlanadi. Qayd etilgan holat bevosita oila hayotida ro‘y berayotgan turli xil o‘zgarishlarga, ham salbiy, ham ijobiy hodisalarga sabab bo‘lmoqda.

Ikkala jins vakillari xaq-huquqlarining amalda tenglashib borayotganligi xotin-qizlarning erkaklar – yigitlar oldida o‘zini tutishi va o‘z navbatida yigitlarning qizlarga, erkaklarning ayoliga bo‘lgan munosabatlari, xushomad qilishlarida o‘z aksini topmoqda. Ayniqsa, Evropa xalqlarida nikoh oldi sovchilik instituti yo‘qolib, uning o‘rniga o‘z xohishi bilan o‘ziga nikoh sheriginini tanlashi an‘anasi barqarorlashdi. Lekin ayni holat saqlanib qolgan mamlakatlarda, jumladan, O‘zbekistonda oila institutiga munosabat boshqacharoq, ya‘ni an‘analarga sodiqlik saqlanib qolgan. Sovchilikning ahamiyati shundaki, bunda o‘rtada turganlar, kelin-kuyov oilasini tanigan, bilgan, surishtirgan odamlar bo‘lgani sababli ham ular yosh oilaning mustahkam bo‘lishidan juda manfaatdordirlar, shuning uchun haqiqiy o‘zbekona mezonlar, “teng-tengi bilan” tamoyili asosida, sovchilar yordamida qurilgan nikohlar aksariyat holatlarda mustahkam bo‘ladi.

Shuni ta’kidlash lozimki, har bir davrda bo‘lgani kabi hozir ham yoshlarning o‘z ixtiyori bilan, bir-birlarini yoqtirib qolishlari oqibatida paydo bo‘lgan oilalar mavjud. Yoshlarning ayrimlari o‘z ixtiyori bilan qalliq tanlashni, yoqtirib, sevib turmush qurishni oldindan niyat qiladi. SHunisi borki, o‘z ixtiyori bilan turmush o‘rtog‘i tanlashda ota-ona va oilasi manfaatlari, ularning istak-xohishlari deyarli inobatga olinmaydi. Odatda bu kabi yoshlar nikoh oldidan ota-otasining roziligini olmaydi, shu sababli, ko‘pincha, bunday nikoh engil-elpi qarorlar oqibati bo‘lib, uzoqqa bormasligi mumkin. Respublika “Oila” ilmiy-amaliy markazi 2003 yilda o‘tkazgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, ajralishib ketgan yosh oilalarning 90 foizidan ortig‘i nikoh motivi-sababi sifatida “sevish-sevilish”ni ko‘rsatganlar.

Xotin-qizlarning iqtisodiy mustaqilligi tufayli XX asrga kelib ayolning oila va jamiyatda tutgan o'rnini va maqomi keskin o'zgardi. Oxirgi paytlarda butun dunyoda matriarxat davridagi kabi oilaning etakchisi, boshlig'i roliga ko'pincha ayol da'vogarlik qila boshlashi kuzatildi. Buning oqibatida erkak kishining oiladagi etakchilik roli, oilada resurslarni boshqarish, qarorlar qabul qilish va farzandlarni jamiyat hayotiga jalb etishdagi maqomi sezilarli darajada pastladi.

Ikkinchi tomondan, ayol-onaning oilasi va bola tarbiyasi uchun bo'sh vaqtining kamayib borayotganligi, reproduktiv mas'uliyatning jamiyatda lavozimlar pog'onasida yuqoriroq o'rin egallash istagiga nisbatan pastlab borayotganligi salbiy oqibatlarga olib kelmoqda. SHu sababli sanoati rivojlangan mamlakatlarda tug'ilishlar sonining kamayib borayotganligi, oqibatda aholi sonining keskin pasayishi kuzatilmoqda. Afsuski, bunday holatlar O'zbekistonning shahar hududlarida ham kuzatilmoqda.

Oilaning tarbiyalovchi vazifasi oila a'zolaridan tashqari boshqa insonlarga, muassasalarga – enaga va guvernantkalariga, yoki davlat tomonidan to'la muhofazaga olingan tashkilotlar – Mehribonlik uylari, Muruvvat uylari va boshqalar zimmasiga yuklatilmoqda. Sobiq totalitar tuzum davrida ushbu vazifaning davlat zimmasida ekanligi, individual, oilaviy tarbiyaning gruppaviy tarbiya bilan, tarbiyalanuvchi shaxsiga e'tiborning keskin kamayishi bilan o'zgartirildi. Oqibatda hech kimga tegishli bo'lmagan, psixik va aqliy rivojlanishi o'rtamiyona bo'lgan bolalar paydo bo'ldi. Bu ochiq yoki yashirin onalik *deprivatsiyasini* keltirib chiqardi.

Ya'ni, XX asr o'rtalariga kelib, monogam oilada o'zgacha uyg'unlik kashf etgan, yaxlit guruhday tasavvur etilgan oilaning vazifalari – nikohga kirish, jinsiy hayotni ta'minlash va o'zidan nasl qoldirish – reproduksiya bir-biri bilan bog'lanmagan vazifalar tarzida ayrocha, alohida funktsiyalarday tasavvur etila boshlandi. Agar XIX asr oxirlarigacha oila paydo bo'lishi bilan unda farzandlar tug'ilishini kutish odatga aylangan bo'lsa, yangi davrga kelib, qachon tashkil bo'lganligiga qaramay, bola tug'ilishini rejalashtirmaydigan oilalar hamda boshqa tomondan, oilasiz, nikohsiz ham tug'iladigan bolalar ko'paydi. Ochiqroq

aytadigan bo'lsak, turmushga chiqmasa-da, bola tug'adigan yolg'iz onalar ham paydo bo'ldi. Shu tariqa nikoh bilan oilaning reproduktiv vazifasi o'rtasida tafovut paydo bo'ldi.

Jinsiy hayot borasida sodir bo'lgan o'zgarishlar shuki, agar ilgari bunday munosabat oiladan tashqarida ro'y bersa, jamiyat ham, din ham uni qoralar edi. So'nggi o'n yilliklarda dunyo miqyosida erkaklar ham, ayollar ham erkin jinsiy hayotga oddiy munosabat sifatida qaraydigan bo'lishdi. Ma'naviy inqiroz hisoblanmish bunday munosabatlarga jamiyatning befarqligi ilg'or fikrlovchi insonlarni jiddiy tashvishga solmoqda. Buning asosiy sababi jamiyatda ma'naviy qadriyatlar inqirozga yuz tutgani bo'lsa, ikkinchi tomondan, bunga ayollar o'rtasida kontratseptiv vositalardan foydalanishning urf bo'lishi va ular o'zlariga berilgan ijtimoiy erkinliklarni noto'g'ri idrok etishlari, ommaviy axborot vositalari orqali u yoki bu xalq mentalitetiga mos kelmaydigan axborotlarning keng tarqalishi sabab bo'layotir.

Adabiyotlar

1. Аристотель. Политика // Политика Аристотеля. – М.: 1911. – С. 4-32.
2. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического права // Пед. соч.: В 2 т. – М.: 1981. – Т.2. – С. 170.
3. Ro'ziqulov F.R. O'zbek oilalarida ajralishning ijtimoiy psixologik asoratlari. Psixol. fan. nom. ... dis. avtoreferati: 19.00.05. – T.: O'zMU, 2002. – 20 b.
4. Бахронова, К. Я. (2024). РОЛЬ РОДИТЕЛЬСКОГО СТИЛЯ ВОСПИТАНИЯ В РАЗВИТИИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У ДЕТЕЙ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(6), 79-84.
5. Ramazonov, J. (2022). SELF-ADMINISTRATION AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEM. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 9(9).
6. Saribaeva U.S. Oila barqarorligiga jinsiy-psixologik mutanosiblikning ta'siri. Psixol. fan. nom. ... dis. avtoreferati: 19.00.05. – T.: O'zMU, 2007. – 22b.

7. Sodiqov K. Oilaviy hayot, gigienik hamda jinsiy tarbiya: Ped. in-t va bilim yurt. o'qituvchilari uchun o'quv qo'll. – T.:O'qituvchi, 1997. – 120 b.
8. Djalolovich, R. J. (2023). Nikoh-oila munosabatlari Shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy Jurnal, 3(3), 473-477.
9. Ramazonov, J., & Xomidov, M. (2024). **MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA SHAXS MA'NAVIY KAMOLATI SHAKLLANISHINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.** Центральноазиатский журнал образования и инноваций, 3(1), 200-202.